

Měřínský, Zdeněk

Otázky kolonizace a interetnických vztahů na středověké Moravě

Archaeologia historica. 1993, vol. 18, iss. [1], pp. 99-118

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140044>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Otázky kolonizace a interetnických vztahů na středověké Moravě

ZDENĚK MĚŘÍNSKÝ

Morava otevřená na jihu do Podunají byla od nejstarších období pravěku až po vrcholný středověk územím, které spojovalo vyspělejší jih s oblastmi na sever od Sudet a Karpat. Procházeli jím jednotlivci, menší skupiny lidí i celá etnika, probíhala tudy obchodní spojení a tyto styky přinášely i řadu novinek, kulturních podnětů a technických inovací. Osu pohybu tvořil bezesporu tok řeky Moravy, který pramení na svazích Králického Sněžníku v pomezním hvozdu na rozhraní historické Moravy a Slezska, snad totožném se „*silva Móre*“ a Alemure písemných pramenů 2. poloviny 10. až 11. věku (Měřínský 1986a, 24—26). Tudy až po tok Bečvy, jehož údolí tvořilo vstup do Moravské brány, vedla jedna z větví tzv. Jantarové cesty, vycházející z Carnunta na Dunaji (dnes obce Bad Deutsch-Altenburg, Hainburg, Petronell, NÓ) a vedoucí k Baltu (Freising 1977). V 10. století, po přerušení staré římské komunikace probíhající podél Dunaje nově v karpatské kotlině usazenými Maďary, je nahrazena novou západovýchodní komunikací směřující z kordóbského kalifátu přes Francii, jižní Sasko, Vratislav a odtud na Krakov a přes Kyjev k Chazarům a do Číny. Jedna její větev vycházející z Řezná vedla na Prahu a odtud přes Poděbrady k Náchodu a do Kladska. Předpokládá se i další odbočka na Litomyšl a Olomouc, a pak dále Moravskou bránou na Krakov (srov. Vávra 1972, 3—15; Michna 1982, 721—722; Měřínský 1986a, 24). Na druhé straně byla Morava na západě, severozápadě, severu a východě poměrně dobře chráněna pomezními hvozdy a horstvy Českomoravské vrchoviny, Jeseníků a Beskyd (Měřínský—Plaček 1991, 85—86).

Problematika vývoje osídlení Moravy byla řešena v řadě studií (např. Měřínský 1991b; tam další lit.), a proto se soustředíme pouze na základní poznatky a ty trendy vývoje, které se odehrávaly zhruba v rozmezí 9.—13. století. Vrátime-li se letmo do předvelkomoravského období, lze na jižní Moravě předpokládat kontaktnou zónu s avarským etnikem (Měřínský 1989, 111—112). Zde necháváme stranou nálezy jednotlivých litých garnitur či ostruh s háčky z prostředí opevněných i otevřených sídlišť, které jsou patrně již projevem jiného kulturního a sociálního prostředí, a to s největší pravděpodobností slovanského (Poulík 1988, 197—208, zvi. s. 207—208).

Skutečné vztahy k prostředí jižně od Dunaje se severněji položeným nejbližší se nacházejícím pohřebišťem s litými garniturami v Mistelbachu (Mitscha—Märheim 1941, 3—17, Taf. 1—9) ilustruje řada nálezů z Podyjí. Je to především pohřebišť v Dolních Dunajovicích u Mikulova (Klanica 1972), s největší pravděpodobností hrobový nález celého souboru garnitur opasku z Hevlína (Skutil 1937, 13, 23, obr. XXI; Podborský-Vildomec 1972, 131, 161, tab. LIII: 1-10; Dekan 1976, 82, obr. 58) a dále nálezy z okolí Znojma. Především trojhrbitá šipka, bronzový náramek a bronzové nákončí zdobené jemným pletencovým ornamentem ze Šatová, které jsou pravděpodobně také hrobového původu. Nákončí pak vykazuje vztahy k alamansko-bajuvarské oblasti, kde jsou podobné exempláře datovány do 2. poloviny 7. století (Kraskovská 1972, 69—70; Dostál 1961, 117). Tyto nálezy se soustřeďují do míst, kde se nalézaly přechody významných komunikací přes Dyji, a proto nelze vyloučit, že se zde nacházela určitá předsunutá stanoviště související s jižnější oikumenou cha-

rakterizovanou pohřebišti s litými garniturami v oblasti Vídně a východních svahů Vídeňského lesa (Daim 1977, 88-102; Justová 1990, 67-100, 230-259).

S podobnou situací se opět setkáváme v době po zániku Velké Moravy. Také v tomto období se jižní a zejména jihovýchodní Morava nacházela v kontaktní zóně s Madary nově se objevujícími v karpatské kotlině. Země však Madaři na základě dosavadních archeologických nálezů i rozboru nemnoha písemných pramenů přímo neokupují a zbytek či část velkomoravské nobility spíše participuje na kočovných nájezdech 1. poloviny 10. století nebo platí určitý tribut míru a státní organizace na omezeném území přežívá (Měřínský 1986a, 67; 1990, 308—310). I na jižní Moravě osídlení slábne a dochází k jeho pauperizaci. Osídlení se v průběhu 10. století stahuje spíše na střední Moravu a do Hornomoravského úvalu i k okrajům starého sídelního území na jihozápadě země. Na střední a severní Moravě je postižitelná jeho větší kontinuita a lze předpokládat, že do této oblasti ležící ve větší vzdálenosti od neklidné jižní Moravy se v povelkomoravském období přesunulo těžiště a centrum dalšího vývoje. Jmenujme například lokality jako je Olomouc, Přerov, opevněná sídliště při severním a západním okraji jihomoravské oblasti, z nichž lze upozornit na Staré Zámky u Líšně, Zelenou Horu u Vyškova, Hornice, Staré Hobzí, Palliardiho hradisko atd. (Měřínský 1986a, 67-68).

Nejasná je situace 2. pol. 10. století. Na základě analýzy písemných pramenů i hmotných památek se můžeme přiklonit ke třetí z hypotéz předložených G. Labudou (1960, 93—96), a to v tom smyslu, že Morava si udržela samostatné postavení na rozhraní nově vznikajících stát. útvarů českého, uherského a Východní marky, v podstatě jako prostor určitého mocenského vakua, který ostatně známe i ze sousedního Slovenska, zejména jeho severní poloviny. Vztahy ke karpatské kotlině byly patrně během 2. poloviny 10. století vystřídány těsnější závislostí na slezské a polské oblasti, což dokládají i archeologické a v době přelomu tisíciletí i písemné prameny (srov. Maleczynski 1960; Labuda 1960; Havlík 1961; Bulín 1961). Okolo roku 1000 se Morava dostala do sféry moci Boleslava Chrabrého a z toho, že Moravané vystupovali jako jeho aktivní spojenci pod svým jménem v letech 1015 až 1017, je možno usuzovat na trvání státní organizace na Moravě (srov. Havlík 1960; 1978, 101—103). Připojení země k pražskému knížectví v první čtvrtině 11. století (nejpravděpodobněji v letech 1019-1020; srov. Krzemieńska 1977, 249; 1980), znamenalo novou etapu v dějinách Moravy i ve vývoji jejího osídlení.

Politicky došlo k připojení země k pražskému přemyslovskému knížectví za knížete Oldřicha (1012—1033, 1034) krátce po definitivním sjednocení Čech v roce 955, a vláda na Moravě byla svěřena Oldřichovu synovi Břetislavovi I., pražskému knížeti v letech 1034—1055 (srov. Krzemieńska 1986). Ten přistupuje rychle k nové vlastní organizaci získaného území, která jen částečně navazuje na starší vývoj (např. poloha správních center 11.—12. století poblíž velkomoravských hradišť; podobnou situaci známe z doby sjednocování Čech i v tomto prostoru (srov. Štěpánek 1965, 141—142; Měřínský 1981, 148; Sláma 1988, 80—84). Břetislav pak před svou smrtí rozdělil zemi na úděly, kde vládli jeho mladší synové, Vratislav v Olomouci (1055 až 1056, 1061) a Ota s Konrádem zprvu na Brněnsku (1055—1056) a posléze po nástupu Vratislava II. na pražský knížecí stolec Ota I. v Olomouci (1061—1097) a Konrád (1061—1092) v tehdy ještě jednotném Brněnsku, jež bylo, když zemřel, rozděleno mezi jeho syny Oldřicha Brněnského (1092—1113) a Litolda Znojemského (1092 až 1112), vedle Oty I. Olomouckého zakladatele jednotlivých větví moravské přemyslovské sekundogenitury (Válka 1991, 37—40; Krzemieńska 1985, 7-14; Nový 1972, 144-147).

Morava byla rozdělena zpočátku na dvě poloviny, z nichž první olomoucká zajišťovala obranu vůči Uhrám a Polsku, druhá jižní proti Východní marce. Vojenská správa celého značně exponovaného území nově připojeného k Čechám, jako pohranič-

Obr. 1. Mapa Moravy a Slezska s vymezením starého sídelního území do konce 12. století a kolonizačního území 13.—14. století. A — státní hranice, B — historická hranice Moravy a Slezska. C — vodní toky, D — oblasti kolonizované ve 13. a 14. století, E — sídlo úředního knížete, F — sídlo biskupa.

ní marky českého státu, je zřejmá již ze samostatné správy Břetislavovy před rokem 1034. Po osamostatnění Znojemska a obnovení moravského biskupství se sídlem v Olomouci v roce 1063 byla Morava prakticky rozdělena na čtyři čtvrtě — z nichž tři měla dědičně držet moravská přemyslovská sekundogenitura a čtvrtou tvořily statky olomouckého biskupství (Kxzemieňska 1985, 7—13). Zhruba od poloviny padesátých let 11. století je země rozdělena na jednotlivé úděly se správními centry a dalšími opevněnými lokalitami — ústředími hradeckých obvodů, na něž navazuje i organizace církevní. Rozdělení na úděly má patrně základy v mnohem starší diferenciaci území z doby velkomoravské (Turek 1971). Vzniká, či je dobudována i určitá obranná linie hradů na hranicích mezi Moravou a Východní markou i Uhrami, ač pojem nějaké obranné linie v pravém slova smyslu (srov. Červinka 1928, 116—130) byl asi ranému středověku cizí (Turek, 1971, 165; srov. Měřínský-Unger, 1979, 67-72; Měřínský 1981, 148-163; Nový 1972, 144-155; Hosák 1959).

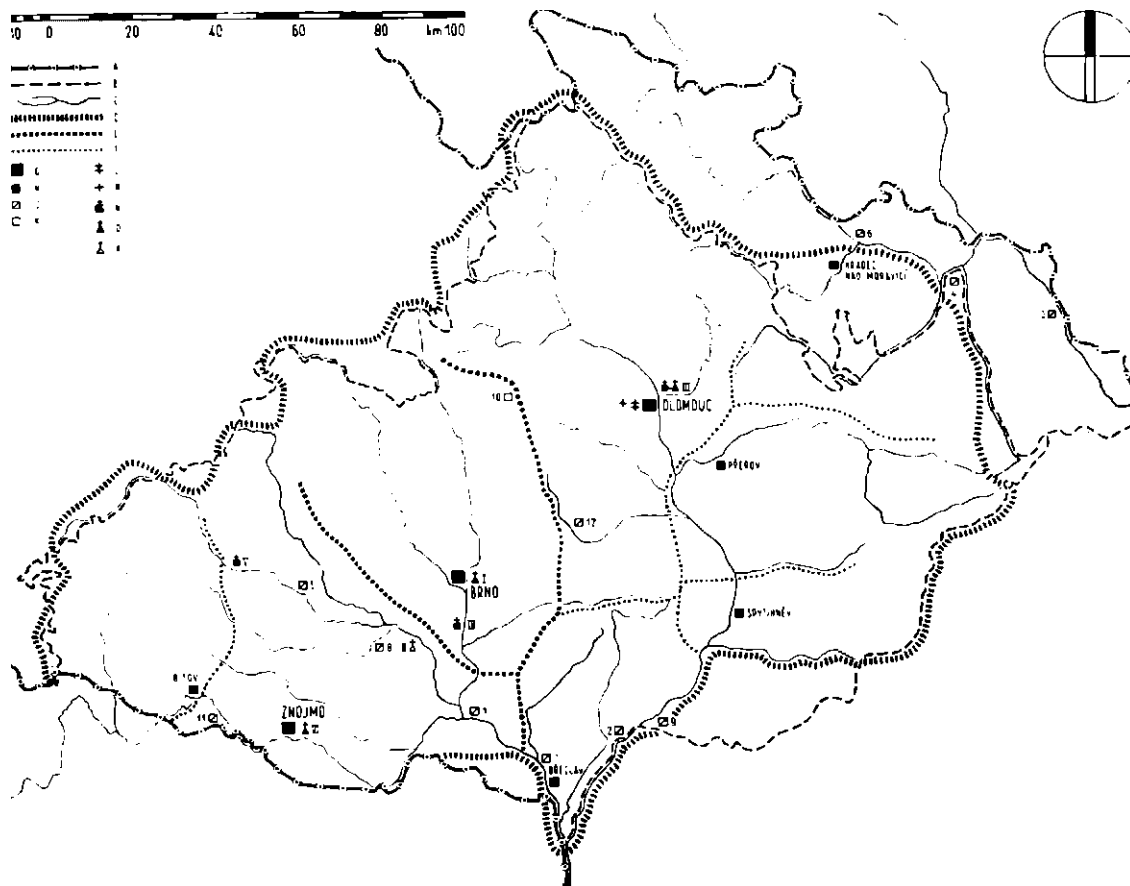
Značné zpoždění pozorujeme na Moravě, pokud jde o zakládání církevních institucí i budování samostatné církevní organizace, ač původně měla v počátcích christianizačního procesu tato země značný předstih. Teprve v roce 1063 v důsledku sporů a dezintegračních snah pražského biskupa Jaromíra Gebharta se svým bratrem

Vratislavem II. (jako král Vratislav I.; 1061 -1092) došlo k obnově olomouckého biskupství. V první fázi se vytvářejí na Moravě pouze državy českých církevních institucí, které zde od konce 1. poloviny 11. století obdarovával český panovník různými důchody a pozemkovou držbou (Břevnov má probošství v Rajhradě, dále staroboleslavská kapitula, Opatovice, Ostrov u Davle, premonstráti v Litomyšli, johanité z pražské komendy a vyšehradská kapitula; srov. Nový 1972, 158). Prvou domácí církevní institucí — klášter Hradisko — zakládá olomoucký úředník Ota I. s manželkou Eufemií až roku 1078. Na počátku 12. století vzniká třebičský benediktinský konvent a k roku 1190 loucká premonstrátská kanonie, vše péčí moravských úředních knížat. Prvou soukromou fundací představuje ženská premonstrátská kanonie v Dolních Konicích založená roku 1181 Vilémem z Pulína. Teprve po přelomu století, tedy zhruba o padesát let později než v Cechách, jsou zakládány na Moravě první cisterciácké kláštery, jako byl například Velehrad (Měřinský 1985, 375-377).

V poslední třetině 12. věku, v době vleklé krize českého státu po odstoupení a smrti českého krále Vladislava I. (1140—1172), došlo k úplnému osamostatnění Moravy, která byla někdy kolem 26.-28. září 1182 udělena císařem Friedrichem Barbarossou jako samostatné markrabství v léno Konrádu Otovi (Nový 1972, 151—152). Samostatným markrabstvím a později zemí v rámci svazku českého státu zůstala Morava prakticky až do roku 1949 (Janák 1991, 59). Tento řezenský výrok Friedricha Barbarossy bývá hodnocen jako zásah do integrity českého státu. Byl však záhy překonán, neboť markrabí Konrád Ota uznal svrchovanost českého knížete a posléze v letech 1189—1191 sám usedl na pražský knížecí stolec (Nový 1972, 151-152; Válka 1991, 43-45).

Doba 2. poloviny 12. století položila základy pro další velmi dynamický vývoj a vzestup českého státu ve 13. století. Osídlení do konce 12. věku v podstatě nepřekročilo hranici tzv. starého sídelního území. To sahalo ke konci mladohradištní periody až na soutok Moravy s Desnou a pak směrem na jihovýchod v podstatě kopírovalo morfologicky výrazný jihozápadní okraj Hrubého Jeseníku včetně Uničova a Záhoří, kde osídlení vytvářelo na Dolní Bečvě široký záliv zasahující k severnímu úpatí Hostýnských vrchů. Tam se při dálkové komunikaci vedoucí Moravskou bránou a patrně na několika větvích této severojižní magistrály počínají vytvářet sídelní komory u Hranic, na Kelečsku, v okolí Suchdolu nad Odrou, Nového Jičína a na Příborsku. Ty představují zárodky dalšího rozvoje osídlení. Na severní slezské straně se zvětšil rozsah sídelního území Holasiců na Opavsku od Hlučína po Krnov včetně Osoblažská. Z území na Nise zasahoval nepatrně tamní sídelní okrsek do podhůří Rychlebských hor (Javorník, Vidnava) a další enkláva se tvořila na Těšínsku. J. Bakala (1982, 93 až 94) dovozuje, že již ve 12. a 1. polovině 13. století vznikají první osady v jakémsi širším pruhu mezi dnešním Českým Těšínem a Frýdkem a také přímo na břehu Opavice. Další osídlovací vlny proběhly na konci 13. až počátku 14. věku a na závěr zhruba kolem 14. století i později následoval relativně dlouhodobější proces osazování horských poloh. Odlesnění hornatých oblastí severní Moravy a Slezska probíhalo pomalejším tempem než podobné procesy na jihozápadní Moravě (Zuber 1972; Opravil 1974, 124-128; Bakala 1982, zvl. s. 93-96; 1983, zvl. s. 118-119; srov. Měřinský_1987, 117-118; 1989a, 23).

Na Českomoravské vrchovině dospěl osídlovací proces do jižní části Telečské kotliny a dále na rozhraní okrajových zón starého sídelního území a vlastního hvozdu. Hranice vedla zhruba na čáře Martínkov—Římov—Heraltice na Třebičsko, kde třebičský klášter kolonizoval území proti toku Jihlavy, zejména v jeho levobřežní části a osídlení tu počalo vytvářet několik sídelních komor. Tento proces postupu do lesnatého podhůří Českomoravské vrchoviny začíná nejspíše již ve 2. polovině 12. věku, ať už je to postup proti toku Moravské Dyje na Telečsko, vytváření sídelních komor na území třebičského kláštera, či podél trasy Haberské cesty až k pramenům Rokytné.



Obr. 2. Správní organizace Moravy v 11. a 12. století. A — státní hranice, B — historická hranice Moravy a Slezska, C — vodní toky, D — předpokládaná hranice Moravy v 11. a 12. století, E — předpokládané hranice údělů, F — předpokládané hranice hradských obvodů, G — sídla údělných knížat, H — sídla hradských obvodů, f — ostatní hrady, K — dvorce, L — sídlo biskupa, M — sídlo kapituly, N — klášter benediktinů, O — klášter premonstrátů, P — klášter premonstrátek.

Ke starému sídelnímu území patřilo Náměšťsko n. Oslavou, Tišnovsko a odtud vyběhlo proti toku Svitavy k Březové a na Malou Hanou. Dražanská vrchovina byla osídlena pouze sporadicky, podobně jako východní Morava (Uherskobrodsko, kde osídlení dosahovalo na horní tok Olšavy (Měřínský 1986, 166—167; 1987, 117—118; 1988, 13-49; 1989, 115-117; 1989a, 23-26; 1990b, 129-134).

Osídlení během 11.—12. století do hornatých poloh nepostupovalo, neopouští staré sídelní území, avšak oproti předchozím sporadicky osídleným bodům je jeho postup po celou dobu systematický, sídelní struktura se zahušťuje a je kolonizováno celé území. Jako příklad můžeme uvést právě jihozápadní Moravu, koridory poměrně časného osídlení vznikají i kolem dálkových komunikací a již před koncem 12. věku se zde vytvářejí jako zárodky dalšího jeho postupu v určitých etapových bodech těchto komunikací sídelní komory (Měřínský 1986, 166—167; 1987, 117-118; 1989, 115-117; 1989a, 23-26; 1990b, 129-134).

Vývoj 1. poloviny 13. století je charakterizován kolonizačním postupem do okrajových území a zahušťováním celé sítě kolem sídelních komor. Během 1. třetiny 13. století je již v plném proudu kolonizace na zeměpanském území, která postupuje od

okraju jednotlivých sídlištních komor i kolonizace prováděná některými feudálními rody, jež zde dostávají výsluhou určitá území v okrajové zóně mezi starým sídelním územím a neosídlenými hornatými polohami pomezího hvozdu. Jedná se o nově se konstituující, zejména nižší šlechtu, vznikající z knížecí a později markrabské družiny i hradeckých úředníků (Měřínský 1989a, 24—25; Měřínský—Plaček 1989, 232-237).

Koncentrace osídlení probíhá a postupuje i do dosud neosídlených či slabě osídlených zalesněných enkláv uvnitř země (např. Dražanská vrchovina, Chřiby, Ždánický les, území mezi Pohořelicemi a Židlochovicemi, oblast jižně od Krumlovského lesa, východní Morava atd.). Ve třicátých letech je v podstatě na jižní a jihozápadní Moravě dokončena sídlištní síť. Na severu země, zejména v Jeseníkách a Beskydech, probíhá celý proces opožděně a výrazně se na něm podílejí cizí kolonisté (srov. např. naposledy Zuber 1972; Bakala 1982, zvi. s. 93—96; 1983, zvi. s. 118—119; Bolina 1986). Do čtyřicátých až padesátých let 13. věku je vytvořena i farní síť, přičemž se konstituují i tržní osady jako centra panství, církevní správy, směny atd. Stranou necháváme vznik měst (nejnověji Hofmann 1992, 31—61). Ve starém sídelním území sledujeme i další jev typický pro 13. století, a to koncentraci a přeměnu struktury celého osídlení (Měřínský 1989a, 24—25).

Samostatné a rozsáhlé téma výzkumu představuje řešení problematiky vnější tzv. německé kolonizace. Zabývala se jí v poslední době celá řada badatelů (např. Hrabová 1964, 38-58, 84-94; Hosák 1967; Zuber 1972; Bakala 1982; 1983). Na jižní Moravě se zcela zřetelně ukazuje, že zahušťovala a někde převrstvila již existující osídlení (např. na Brtnicku a Jihlavsku; srov. Dobiáš 1930, 1—92; Měřínský 1988, 19, 38). Tento proces začal na jižní Moravě ve dvacátých letech 13. věku (Schwarz 1931, 178; 1939, 26; Hosák 1967, 62—66), ale na Jihlavsku teprve ve čtyřicátých letech v souvislosti s objevem stříbrných rud (Měřínský 1988, 19, 38), kdy na jižní Moravě byla vnější kolonizace v podstatě již ukončena. Původ kolonistů je na základě topografické nomenklatury všeobecně hledán v Rakousku (Schwarz 1931, 178; 1939, 26).

Kromě příhraniční oblasti, kde se postupně vytvořil souvislý pás německého osídlení od Slavonicka ke Znojmu a odtud k Moravskému Krumlovu, Dolním Kounicím, Blučině a na jih přes Hustopeče k Podivínu, tak jak jsme je znali až do roku 1945, existovaly i další enklávy tzv. jazykové ostrovy uvnitř země (jihlavský, brněnský jižně od Brna k českému Rajhradu, rousínovský a vyškovský, olomoucký na jih od Olomouce k Hněvotínu a Nemilanům, konický a největší v prostoru Březové, Svitav, Moravské Třebové, Mohelnice a Lanškrouna; dále města Hodonín a Moravský Krumlov). Na severu probíhala národnostní hranice od Štítů přes Bludov, Šumperk, Mohelnici, Litovel, jižně od Uničova a Šternberku k Potštátu, dále k Hranicím, Novému Jičínu, Studénce, Bílovci a Opavě (srov. Plesinger 1906; Niederle 1909, 81-83; Nikolau 1910, č. 10). Nelze vyloučit, že široký klín německého osídlení ze Znojemska směrem k Brnu souvisí alespoň částečně s územím, jež bylo podle našich dosavadních poznatků do 13. století neosídleno, a nacházelo se jižně od Krumlovského lesa směrem k Jevišovce a Dyji (Měřínský 1989, 115—116).

Na vznik enkláv uvnitř země (tzv. jazykových ostrovů) mělo vliv hornictví a především vznikající městské aglomerace (např. Jihlavsko, okolí Brna a Olomouce). Na severní Moravě byla situace obdobná. Jak nejnověji ukázal F. Hoffmann (1992, 224 až 236) před rokem 1421 patřila na Moravě mezi města s německou většinou všechna velká královská města, velká část menších měst poddanských a zbytek měl smíšené obyvatelstvo (snad kromě Velkého a Valašského Meziříčí a Holešova). Můžeme zde pozorovat rozdíl proti Čechám, kde převaha německého živlu ve městech kromě jižních a severozápadních Čech a skupiny Kolín, Kutná Hora, Čáslav, Chrudim, nebyla tak výrazná. Na severní Moravě lze počítat s určitým zpožděním kolonizace, zejména vnější, probíhající zde intenzivně od doby biskupa Bruna ze Schauenburku

(1245 — 1281) a pokračující v horských oblastech Jeseníků a Beskyd i ve 14. století (Hrabová 1964, 38-58, 84-94; Bakala 1982, 94-95; 1983, 118-119; Bolina 1986). Samostatnou problematiku ve městech pak představují židovské obce (srov. nejnověji Hoffmann 1992, 237- 246).

Počátky celého procesu kolonizace lze dávat do souvislosti s demografickými tlaky, které spolu s novými dokonalejšími pracovními nástroji, prosazováním trojpolního systému i dalších novinek, vedou k celkovému zvýšení produkce, k nutné intenzifikaci výroby umožňující její růst pro trh a směnu, což spolu s dalšími následujícími faktory, jako byl vznik měst, rozvoj řemesel, hornictví i další vnější kolonizací vedlo ve svých důsledcích k rozsáhlým změnám v sociální struktuře středověké společnosti a nebývalému hospodářskému i politickému rozmachu českého státu 13. století (Nový et al. 1974, 139—146; Beranová 1975; Krzemienska 1981; Žemlička 1979; 1982; 1986, 81 -109, 193 -228; 1991; Měřinský 1989a, 26).

V další části tohoto příspěvku si všimněme ještě krátce konkrétních dokladů a projevů vzájemného ovlivňování s okolními oblastmi v jednotlivých druzích hmotné kultury i některých dalších okruzích života středověké společnosti, například právní, sociální, duchovní atd. Zajímavé poznatky přináší v tomto ohledu výzkum jihomoravských řadových nekropolí 11.—12. století. Vztahy ke karpatské kotlině má bezesporu výskyt tzv. obolu mrtvých — denárů, zvyku, který se na Moravě objevuje od přelomu tisíciletí a jehož původ lze hledat ve starších antických tradicích karpatské kotliny či vlivech z východu (Radoměřský 1955, 50—77; Kolníková 1967, 214—216, 223—224; Sejbal 1986, 166-181; srov. Měřinský 1991c, 226). Vazba na tzv. belobrdská pohřebiště v karpatské kotlině se projevuje i v některých dalších předmětech nacházených v hrobech 11.—12. věku. Patří sem i problematika počátků výskytu esovitých záušnic, které se podle M. Rejholcové (1981, 482) objevují v karpatské kotlině po roce 950 a rychle se šíří západním směrem (srov. Z. Měřinský 1991c, 226, zvi. pozn. č. 20 na s. 230; tam další lit.). Z dalšího inventáře jmenujme např. páskový náramek náležející I. fázi belobrdských pohřebišť (950—1000), splétané náušnice a prsteny, které lze synchronizovat s II. fází těchto etnicky různorodých nekropolí (1000—1075). Také náhrdelník z broušených polodrahokamů, který známe například ze Strachotína, se objevuje v karpatské kotlině po roce 1050 a je charakteristický zejména pro třetí fázi belobrdské kultury (1075—1125/1150; srov. Rejholcová 1981, 482-483; Měřinský 1991c, 226-227; tam další lit.).

Ke karpatské kotlině mají bezesporu vztah i zlatem plátované esovité záušnice větších rozměrů z Čechyně, hradiska Vysoká zahrada u Dolních Věstonic a čtyři exempláře známe z pohřebiště na Petrově louce u Strachotína (Měřinský 1991c, 227; srov. Mesterházy 1983, 143 — 151). Odtud pochází i nález hraněného stříbrného prstenu s magickou symbolikou, který se hlásí též k prostředí karpatské kotliny 11. věku (Měřinský 1991c, 227; srov. Ruttikay 1979, 95, obr. 10 na s. 31). Mezi typické belobrdské okrasy datované do doby po roce 1000 náležejí i drátěné bronzové náušnice opatřené na části dolního oblouku kličkovitě a spirálovitě stočeným tenkým drátkem (meandrová filigránní výzdoba). Známe je i z Dolního Rakouska, na Moravě pak z Vicemilic. Dále jmenujme bronzové lité deriváty hrozníčkovitých náušnic s oboustranným hrozníčkem, lunicové závěsky, řetízek, prsteny páskové a se zahrocenými konci atd. (Měřinský 1986a, 65; 1991c, 227).

Do 2. poloviny 10. století je možno datovat lité bronzové závěsky polokulovitěho či polohruškovitěho tvaru, které jsou typické mezi nomádky v jižním Rusku, zejména mezi Pečeněgy. Jeden byl nalezen na Vysoké zahradě u Dolních Věstonic, tři pocházejí z hrobu č. 883 na předhradí Štěpnice v Mikulčicích (Měřinský

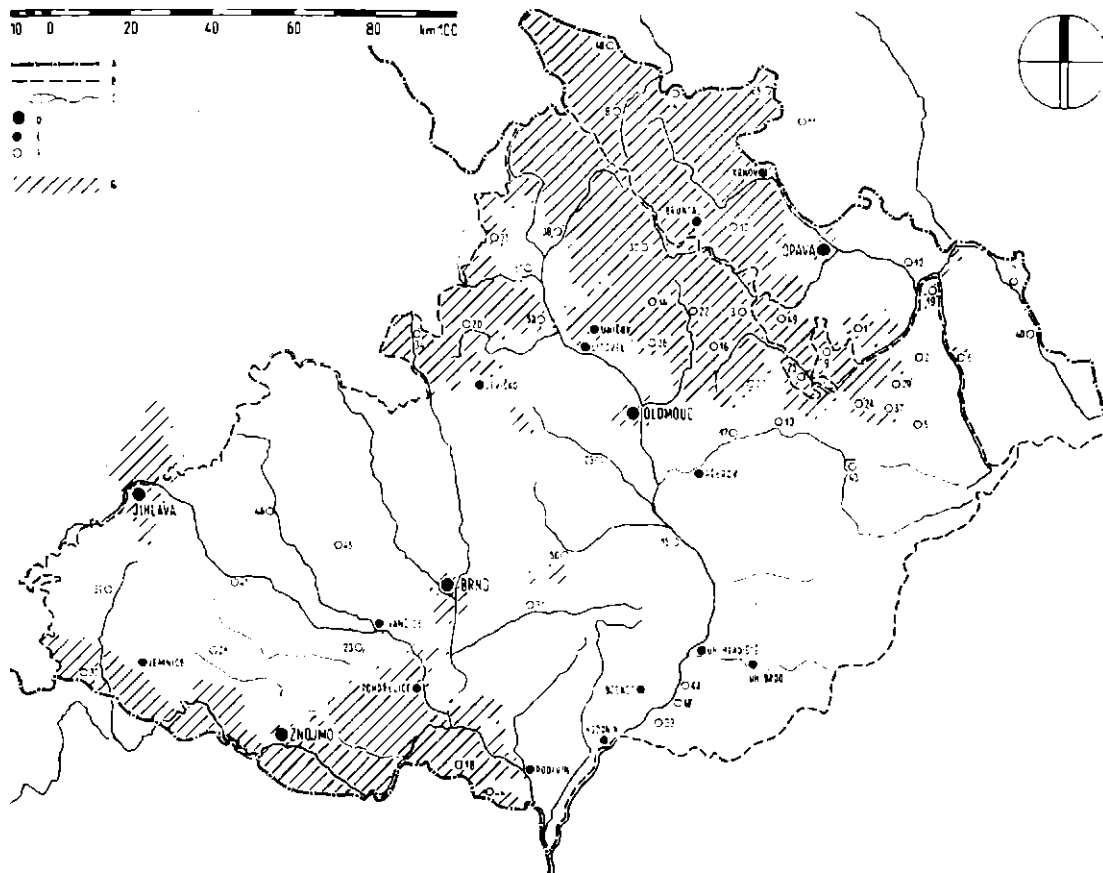
1986a, 64, obr. 28: 1, 30: 1—3 na s. 61,64). Zlomek hliněného kotlíku, někdy též připisovanému Pečeněgům, uvádí R. Snášil (1975, 314) z Uherskohradištská, dnes je však nezvěstný. Jak již bylo výše řečeno, samotné bezpečné doklady staromaďarské z Moravy neznáme, snad jen s výjimkou příčky šavle z Mikulčic a tří severoitalských denárů, jejichž etnicita je však podobně jako u rhombických hrotů střel luku sporná (Měřínský 1986a, 27-34).

V keramice jihomoravské oblasti je možno konstatovat určité specifické rysy hrnčířské produkce 10.—11. století v lesnaté a hornaté oblasti jihozápadní Moravy, pozdějším Bítovsku. Charakteristické je zde zejména používání tuhy (Měřínský 1989, 114—115; 1991a, 172-173; 1991c, 227; Poláček 1991, 57-62). Některé formy nádob, jako například lahvovité tvary, bývají vysvětlovány vlivy z Čech, i když přímá návaznost je někdy značně diskutabilní (Měřínský 1991c, 227, zvi. pozn. č. 44 na str. 231). Nádoby s tzv. válcovitým či cylindrickým okrajem, či zcela cylindrické tvary i tvary dvoukónické poukazují naopak na působení oblasti malopolské a slezské (Měřínský 1991a, 174—177; 1991c, 227) a jsou někdy spojovány s obsazením Moravy Poláky po roce 1000 či určitým spojenectvím moravsko-polským v době vlády Boleslava Chrabrého, podobně jako typ nůžek z hradiska Zelená Hora u Vyškova a konstrukce valu přerovského hradiště (Stana 1967, 703; 1989, 61).

Zvláštní skupinu keramiky představují nádoby s radélkem provedenou výzdobou. Nejstarší doklady tohoto dekoru z Moravy známe z konce 9. a 10. století, další masový výskyt nastává v první polovině 13. věku a pokračuje i přes polovinu století. Potom obliba tohoto druhu výzdoby ustupuje na jižní Moravě do pozadí. Teprve v 15. a 16. století se ve větší míře objevují složitější obrazce provedené radélkem. Na Moravu se radélkovaný dekor dostává prostřednictvím karpatské kotliny, a to ve dvou časových horizontech. Prvý náleží konci 9. až počátku 10. století, kdy dochází právě v tomto prostoru k jeho většímu výskytu, a v omezené míře se tento dekor objevuje i v okrajových oblastech, jako je jižní Morava a Dolní Rakousko. Zatímco v Uhrách je výskyt radélkovaného dekoru průběžně doložen v 11.-12. století, na Moravě je podle dosavadních dokladů velmi vzácný a další masový výskyt radélkované výzdoby nastupuje až ve 13. století (Měřínský 1983, 97-101; 1986a, 31).

Radélkovaný dekor je určitá módní záležitost, která se šíří na velkých prostorách od východní až po západní Evropu. Ohnisky výskytu jsou západní Evropa s Porýním a dosud blíže nespecifikované centrum na východě. Moravě a podobně i Dolnímu Rakousku zprostředkovala znalost této výzdobné techniky karpatská kotlina, primární ohnisko však musíme hledat dále na východě, odkud se šíří v širokém pásu od Povolží přes Ukrajinu, Rumunsko, severní Bulharsko a Jugoslávii, Maďarsko až po východní, jižní a jihozápadní Slovensko, Dolní Rakousko a Moravu. Vročení nejstarších dokladů i prostor jejich rozšíření dovolují uvažovat (na rozdíl od dřívějších názorů spojujících tento druh dekoru s kolonizací a západními vlivy; stručný přehled názorů srov. Měřínský 1983, 97) o tom, že do karpatské kotliny se znalost radélkované výzdoby keramiky dostává s etnickými přesuny z východní Evropy, jež probíhaly včetně pohybů přes severní část Balkánského poloostrova, od konce 9. a v 10. až 11. století. Jak již bylo výše řečeno, při zdobení nádob radélkem se jednalo o určitou módní záležitost a v okrajové kontaktní zóně, jakou proti karpatské kotlině Morava bezesporu byla, nelze za současného stavu našich poznatků blíže specifikovat, zda šlo o pouhý módní vliv touto oblastí zprostředkovaný nebo o přímé přenesení znalosti tohoto dekoru (srov. Měřínský 1983, 97-101; 1984, 93; 1986a, 31-32).

Také značné rozšíření radélkované výzdoby ve 13. století, které se váže na oblast jižní Moravy, a to zejména do prostoru dolního Pomoraví, Podyjí, na Brněnsko, Oslavansko, Drahanskou vrchovinu, ale i na Mohelnicko, souvisí s vlivy od jihu a jihozápadu, zejména z rakouského Podunají. Zajímavé by bylo přesně zjistit, zda se prostory masového výskytu tohoto dekoru nekryjí s oblastí městských práv jihoněmeckých



Obr. 3. — Mapa národnostních poměrů Moravy a Slezska na počátku 20. století. A — státní hranice, D — historická hranice Moravy a Slezska, C — vodní toky, D — velká středověká královská města, E — menší středověká královská města, F — poddanská města, G — území osídlené německým etnikem na počátku 20. stol.

zprostředkovaných Moravě Enží (1212) a Vídní (1221), eventuálně právy se stopami vlivu uherského (Hodonín; 1238?; srov. Měřínský 1992a, v tisku).

Radélkovanou výzdobu jednoduchých čtverečků, obdélníků, trojúhelníků a jejich derivátů shledáváme jednak na tuhové keramice vykazující ještě hradištní tradice (tzv. pozdně hradištní keramika), ale i na vyspělém tvrdě vypáleném hrnčářském zboží vrcholného středověku. Na základě archeologických výzkumů feudálního sídla, kostela i dalších objektů a povrchových průzkumů v areálu zaniklé středověké vesnice Koválov u Žabčic (okr. Brno-venkov), bylo možno datovat radélkem zdobenou keramiku ještě hradištního charakteru rámcově do 2. čtvrtiny 13. věku a výskyt tohoto dekoru na již technologicky vyspělém zboží vrcholného středověku zařadit do období 3. čtvrtiny téhož století, neboť obj. č. 78 na koválovském hrádku, jehož zánik je datován nejpozději do sedmdesátých let 13. století, radélkem zdobenou keramiku již neobsahoval (Unger 1981, 317, 320- 322; 1984a, 290 291; 1989, 9 10). Rámcově lze tedy těžiště tohoto mladšího keramického horizontu s radélkem provedeným dekorem vřočit do 2. třetiny 13. věku (Měřínský 1983, 99; 1991c, 228) a nelze vyloučit alespoň částečně souběžný výskyt obou kvalitativně odlišných druhů keramiky, na níž se radélkovaná výzdoba objevuje (srov. Měřínský 1977, 67 68; 1983, 97 -101; 1991c,

228; Měřínský-Unger 1983, 125-126; 1987, zvi. s. 9; Unger 1984a, 289-292; 1989, zvi. s. 8-9).

Do období 2. třetiny 13. století, se zánikem nejpozději na počátku poslední čtvrtiny tohoto věku, jsou datovány soubory keramiky, charakterizované mimo jiné také radélkovaným dekorem, z kolonizačních sídlišť v Černé Hoře-U zeleného kříže a u kostela v Bořitově (Procházka—Strof 1983, 50, 52—56; srov. Procházka 1984, 432—434). Výsledky nových archeologických výzkumů v historickém jádru Brna nám dovolují uvažovat o počátcích masového výskytu tohoto dekoru již v průběhu prvé čtvrtiny 13. věku a R. Procházka (1991, 233—234, 236) jej považuje za charakteristický pro první a druhý brněnský keramický horizont a v jejich rámci pro skupinu keramiky A s hradištní tradicí. Počátky I. horizontu hledá R. Procházka (1991, 236) v době příchodu prvních obyvatel vznikajícího města Brna nedlouho před rokem 1220. První horizont měl patrně pouze velmi krátké trvání a závěr II. horizontu je pak datován do 3. třetiny 13. věku (Procházka 1991, 236-240).

Pro II. a III. brněnský keramický horizont rámcově z 2. až 3. třetiny 13. a 1. poloviny 14. století hledá R. Procházka (1991, 236—244) analogie v prostředí dolnorakouském v návaznosti na širší podunajskou oblast včetně Bavorska a výskyt tohoto hrnčířského zboží spojuje právě s jižním kolonizačním proudem, s příchodem kolonistů z území Dolního Rakouska. Například také v jihlavské keramice 14. až 1. poloviny 15. století nacházíme silné vztahy k dolnorakouské oblasti (Měřínský 1993, v tisku). Patří k ní i větší část tzv. III. keramického horizontu z hradu Rokštejna, který byl užitkovou keramikou z větší části vybaven právě z jihlavských hrnčířských dílen. Toto zboží patří ke III. horizontu rámcově datujeme do konce 14. až 1. třetiny 15. věku (Měřínský-Plaček 1989a, 27; Měřínský 1991, 420).

Na Moravě lze postihnout již v období vrcholného středověku určitou regionální diferenciaci keramické produkce, která se pak dále vyvíjí ve výrobní okruhy s hrnčířskými středisky, jak je známe pro novověk (Scheufler 1972, 136 -154). Výzkum této problematiky je však teprve v počátcích a jak se ukazuje například na základě brněnských archeologických výzkumů (srov. Procházka 1991), bude závislý na kvalitě nálezových celků a zejména značné kvantitě vlastních odkrytů, přinášejících co nejširší průřez místní keramickou produkcí i importovaným zbožím. Dále musí být k dispozici dostatečné množství srovnávacího materiálu z celého okolního regionu včetně určitých základních poznatků a charakteristiky hrnčířských výrobků dalších výrobních center a okruhů.

Již za dnešního stavu bádání můžeme však zhruba uvažovat o třech základních oblastech, které bude možno v budoucnosti rozpracovat na dílčí menší celky. Za jednu z těchto oblastí můžeme považovat jihozápadní Moravu, nebo lépe řečeno moravskou část Českomoravské vrchoviny a její podhůří. Vzhledem k úzkým souvislostem a vazbami na jižní a jihovýchodní Čechy můžeme hovořit o hrnčířské výrobní oblasti Českomoravské vrchoviny. Pro závěr středověku jsou zde i určité náznaky spojitosti s dolnorakouským Waldviertelem. Druhou oblast představuje zhruba jižní Morava až na Znojensko, Uherskohradištsko a Brněnsko. Charakterizuje ji především redukčně vypalovaná šedě, šedočerně a černě zbarvená a zakuřovaná keramika někdy s vysokým obsahem slídy. Výzdoba nádob je relativně chudší. Skládá se většinou ze žlábků nebo i žlábkovaných vlnic. Ve 13. až 14. století lze na jižní Moravě postihnout v celé hrnčířské produkci výrazné vztahy k podunajské oblasti, která kromě výše vymezeného území jižní Moravy zaujímá větší část Dolního Rakouska, jihozápadní Slovensko a Transdanubii (srov. Měřínský 1976, 345 348; 1982, 359; Unger 1970; 1984, 184-185).

Poslední třetí oblast výroby středověké keramiky zabírá střední a severní Moravu. Významná střediska hrnčířské výroby ležela zejména v Lošticích, Mohelnici a jejich bezprostředním okolí, kde lze postihnout plynulý vývoj a rozvoj produkce od 10.

století až do vrcholného středověku, který je reprezentován typickým loštickým zbožím exportovaným do mnoha sousedních středoevropských zemí, a dále do novověku (např. Goš-Novák, 1976, 399-404; Goš 1991; Scheufler 1972, 147-148; Vaňková 1981, 60-68; Měřínský 1969; Unger 1984, 178-179; srov. Měřínský 1982, 359). Také zde -se setkáváme ve 13. století, zejména od jeho 2. poloviny s novými keramickými tvary, výzdobou i technologií výroby včetně vytáčení a oxidací vypálení. V části této hrnčířské produkce jsou postižitelné inovační vlivy související s nově přichozími kolonisty, jmenovitě například u velké kolekce z lokačního sídliště na levém břehu Podolského potoka, vzdáleného zhruba 600 m od dnešního středověkého jádra Rýmařova. V případě nálezu z této lokality — miniaturních nádobek z jemně plavené hlíny, někdy zdobených i červeným malováním, se s největší pravděpodobností jedná o přímé importy podle V. Goše z oblastí mezi Rýnem a Labem (Goš-Novák-Karel 1985, 215-216; Goš 1991, 186, 190-191).

Řada jednotlivých předmětů hmotné kultury včetně určitých druhů keramiky, jež byly na Moravu importovány zejména ve 14. až 1. polovině 16. století, či naopak exportovány do okolních oblastí, jsou již spíše dokladem obchodních vztahů či kulturních styků včetně obohacování novými formami uměleckého řemesla i uměleckého stylu, technickými inovacemi atd. (srov. Měřínský 1990a, 24—25; tam další lit.). Tyto vztahy však lze postihnout i v předchozím období. Můžeme uvést například nálezy přeslenů z ovručské břidlice ve Znojmě a Olomouci (Marešová 1977, 29; Dohnal 1985, 276), jež byly v tomto období sídelními hrady moravské přemyslovské sekundogenitury. Tyto artefakty se k nám dostávají obchodem po známé výše zmiňované západovýchodní evropské magistrále 10.—12. století, jejíž jedna větev vedla přes Olomouc. Zde také byly při výzkumech získány například tzv. písanky — hliněná vajíčka, pocházející snad z prostředí Kyjevské Rusi, jantar od Baltu a další doklady obchodních styků s Východem (Bláha 1985, 143—149; srov. Měřínský 1991c, 228).

Pro pouze okrajové působení vlivů ze severu, z Malopolska a Slezska v 10.—12. století svědčí zjištění, že na Moravě a v Opavském Slezsku byly dosud nalezeny jenom dva poklady s tzv. sekaným stříbrem. Jeden z nich pochází z Opavy (nesprávně Opavy-Komárova) poblíž kylešovického hradiska a druhý z Kelče, oba jsou datované do 10., a na přelom 10. a 11. století (Schránil 1925; Radoměřský 1956; Turek 1962; tam další lit.; srov. Měřínský 1991c, 228). Další tři jihomoravské poklady, obsahující stříbrné předměty, jsou mladší. Nález z Babic je vročen do 12. až 1. poloviny 13. století a depoty z Veselí a Střelíc datoval V. Hrubý (1960, 83—106) do 13. věku. Tyto poklady náležejí již k jinému horizontu podobných nálezů, jenž může souviset podobně jako některé další doklady z karpatské kotliny s událostmi čtyřicátých let 13. století (Parádí 1975, 119-161; srov. Měřínský 1991c, 228).

Mohli bychom jmenovat i mnoho dalších předmětů hmotné kultury, u nichž bychom našli řadu styčných bodů poukazujících na vlivy z okolí, zejména u drobných předmětů souvisejících s oděvem, ozdobami atd. Podrobné studium této problematiky však stojí prakticky na počátku. Pouze jako příklad můžeme uvést třeba přezky s kruhovým, v místě nasazení trnu zeslabeným rámečkem a paprscitě přezky mající opět analogie především v nálezech 13. a 14. století z Uher (Měřínský 1992, v tisku; srov. Měřínský 1991c, 228).

⌘ * *

Pouze stručně se můžeme zmínit o dalších rozsáhlých okruzích hmotných památek, jako je například architektura. Dosud uspokojivě nevyjasněny zůstávají otázky kolem vlivu okolních oblastí na opevňovací techniku 11.—12. století, neboť výzkum hradišť v poslední době značně stagnoval a nemáme k dispozici dostatečné množství

srovnávacích údajů. Polské vlivy byly konstatovány v případě Přerova (Stana 1987, 38—40; 1989, 61) a mohou sem náležet i další jihomoravská hradiska (např. Vysoká zahrada, Spytihněv, Sodomčovice „Hrudý“; Procházka 1978, 275; Stana 1989, 61; srov. Měřínský 1991c, 228). Spekulativně je v těchto případech někdy uvažováno o využití Poláků zajatých v době připojení Moravy k Čechám knížetem Oldřichem I., nejpravděpodobněji v letech 1019—1020 (k tomu srov. výše; Krzemienska 1977, 249; 1980) k budování těchto fortifikací — tzv. břetislavských hradisek (přímé doklady pobytu Poláků na některých moravských hradištích z tohoto období shledává v určitých hmotných památkách Č. Stana 1967, 703; srov. výše). Jsou však náznaky, že počátky některých z těchto lokalit lze hledat již v průběhu pokročilého 10. století (druhé poloviny; srov. Měřínský 1986a, 60—63, 68). Tyto fortifikace mohly být zbudovány pod polským vlivem, avšak nikoliv zajatci, nýbrž v době spolupráce moravské nobility s Poláky za Boleslava Chrabrého (srov. Maleczyrski 1960; Labuda 1960; Havlík 1960; 1961; 1978, 101-103; Bulín 1961; dále srov. Měřínský 1986a, 27, 68-69).

Problematikou Podunají a jeho vlivy na lidové, či lépe řečeno tradiční stavitelství, se velmi intenzívně zabýval nedávno zemřelý Václav Frolec (1970). Lze je sledovat i ve vesnické architektuře středověké jižní Moravy až po oblast Ždánického lesa a Drahanské vrchoviny. Severní a jihozápadní Morava již představují jiný fenomén spojený s kolonizačními procesy pokročilého 13. století a do jisté míry i normativními formami odvozenými z městských útvarů (srov. např. Frolec 1974; 1975; 1976; 1982; 1987; 1988; Nekuda 1976; 1982; 1984; 1986; 1987; 1989; Belcredi 1986; 1987; Černý 1992; srov. Měřínský 1986b, 27—28). Druhý velmi zajímavý jev související s městským prostředím jsou zemnice 13.—14. století, spojované s projevy toho kulturního okruhu, který se zúčastňoval kolonizačních podniků 13. věku, zakládání měst atd. Jednalo se o provizoria zprostředkovaná osídlenci i lokátory z prostředí mezi Rýnem a Labem—Sálou (Michna 1988, zvi. s. 258—272; tam další lit.; srov. Měřínský 1986b, 29; 1989a, 29).

Dalším velkým tématem je celá oblast zkoumání účasti středověkých stavebních hutí při budování řady sakrálních, ale i některých profánních objektů na našem území. Působení podunajských hutí či hutí procházejících Podunajím na výstavbě moravských konventů a kostelů, zejména ve 13. století je všeobecně známo a popsáno (např. záp. část křížové chodby dominikánského kláštera v Brně, nejstarší stavební fáze klášterů v Louce u Znojma, Oslavanech, Tišnově, kostely v Hulíně, sv. Jakub a minoritský kostel v Jihlavě, nejstarší část konventního kostela ve Velehradě související se stavbami v bavorském a rakouském Podunají; částečně i konventní kostel v Třebíči, jehož prvá fáze nese hlavně rysy architektury středního Porýní; Kuthan 1982, 201 - 202, 222, 228 - 231, 253 - 255, 268 - 269, 305 - 316, 319 - 322; srov. Kuthan 1983, 24—36). Na severní Moravě a ve Slezsku lze naopak postihnout spojitost tamní architektury s celou bývalou oblastí Dolního a Horního Slezska (např. kostel v Javorníku, minoritský klášter s kostelem sv. Ducha v Opavě atd.; Kuthan 1982, 227, 262). Zcela mimořádné postavení má pak tzv. Přemyslovský palác na Olomouckém hradě, ve skutečnosti součást biskupského chrámu — palác biskupa, či s největší pravděpodobností kapitulní dům z doby před polovinou 12. století, vykazující vztahy k architektuře středního Porýní, jež však vyzařovala například i do švédského Lundu (srov. Michna-Pojsl 1988; Líbal 1990; tam další lit.).

Řadu nových architektonických podnětů a výrazné obohacení stavební činnosti přináší do našich zemí cisterciácký řád, včetně specifických rysů souvisejících s rádivou architekturou a vlivu fundátorů na jednotlivé stavební podniky. Působí zde však i historické okolnosti vzniku a sepětí s domácím vývojem. Nejsevernější celek představuje tato architektura ve 2. čtvrtině 13. věku (Velehrad, Tišnov, závěr konventního kostela v Oslavanech), kdy se projevuje cisterciácká tvorba nejvýrazněji. Tato stavební činnost však nebyla projevem jakési jediné českomoravské cisterciácké stavební hutí,

ale slohové vlny nastupující gotiky, právě na jižní Moravě, jak již bylo výše řečeno, tradičně inklinující k rakouskému a bavorskému Podunají, přicházející z této oblasti. Západoevropské podněty nového slohu však nelze zveličovat, neboť stejně tak zde působí i proudy spojené s místní tradicí a respektována musela být i přání fundátorů (Kuthan 1983, 19-57; srov. Měřínský 1985, 386).

Bezprostřední vliv jednotlivých stavebních hutí, budujících moravské konventy, působí dále v jejich okolí při stavbě řady sakrálních, ale i profánních objektů (např. Tišnov — Stará radnice v Brně, kostel v Dolních Loučkách; Třebíč — farní kostel ve městě a kostel v Měříně; Velehrad — hrady Buchlov, Brumov, patrně i Lukov, kostely ve Vracově a patrně i Kostelci u Kyjova; Kuthan 1982, 201, 204-205, 256, 310, 316, 325-326; 1983, 36; srov. Měřínský 1985, 386).

K Podunají, jako východisku, se hlásí řada zejména sakrálních, ale i profánních staveb v jihomoravských královských městech, např. Brně a Jihlavě. Jmenujme alespoň věžové domy v Brně a již výše zmiňovaný zdejší dominikánský klášter, kde západní křídlo křížové chodby je slohově příbuzné s dílem hutí činných v rakouském Podunají (Zwettl) i samotný hrad Špilberk ze sedmdesátých let 13. věku, stojící nad městem. Původní vzory jeho dispozičního schématu jsou hledány v prostředí severoitalských měst, přičemž zprostředkující roli sehrálo prostředí Bavorska (Řezno; v Čechách Horšovský Týn; srov. Kuthan 1982, 201-203; Kouřil-Měřínský—Plaček 1990, 233, obr. 10a na s. 244; Měřínský—Plaček 1988, 226-227; 1991, 98; Měřínský 1992, v tisku). V Jihlavě musíme jmenovat především konventní kostel minoritu z doby krátce před polovinou 13. století, který bezprostředně souvisí s trojlodím minoritského chrámu ve Steinu a. d. Donau, jižní a severní portály trojlodí farního kostela sv. Jakuba z doby kolem poloviny 13. století, oba podobné s jižním portálem dominikánského kostela v Krems a. d. Donau a dům č. 39 na Masarykově náměstí v Jihlavě se třemi arkádami podloubí z doby po roce 1260 podobnými loubí Gozzova paláce v Krems a. d. Donau, taktéž z doby kolem roku 1260 (Kuthan 1982, 228-231, 247-248; Kuthan 1991, 129-157; Měřínský 1990a, obr. 1 na s. 20; 1992a, v tisku).

Značný vliv sehrálo prostředí okolních oblastí v procesu geneze moravské kamenné hradní architektury 13. století, zejména vzniku a vývoje jednotlivých dispozičních schémat moravských kamenných hradů budovaných od 2. čtvrtiny 13. století. Zde sehrálo opět velmi významnou úlohu Podunají, včetně vlivu stavebních hutí působících při budování některých moravských klášterů, ale sledujeme i vlivy přicházející z dalších oblastí, hlavně v severní části země. Tato problematika byla nedávno několikrát podrobně rozebrána (Plaček—Procházka 1986; Měřínský—Plaček 1988, 220 až 233; 1991; Kouřil—Měřínský—Plaček 1990; srov. Měřínský 1989a, 34—36), a proto uvádíme pouze základní fakta.

Počáteční fázi budování prvých kamenných hradů lze na Moravě prozatím rámcově vročit na začátek 2. čtvrtiny 13. věku. Jedná se o nejstarší zeměpanská založení, kdy zděné fortifikační stavby vznikají v areálech starých údělných a kastelánských hradů chráněných pravděpodobně ještě dřevohlinitými fortifikacemi. Prvními reprezentanty jsou mohutné válcové donjony známé například z Břeclavi, Olomouce, patrně Přerova a s břitem i z Bítova. Při studiu geneze těchto staveb je uvažováno o vztazích k Francii, patrně zprostředkovaných přes Podunají (Kouřil—Měřínský—Plaček 1990, 229-230; Měřínský—Plaček 1988, 221; 1989, 240; 1991, 86-89; srov. Měřínský 1989a, 34). Vzory válcových donjonů jsou hledány ve francouzské hradní architektuře Philippa II. Augusta (Měřínský—Plaček 1991, 89) a v případě donjonu s břitem na Bítově rámcově z doby dvacátých, pravděpodobněji však až z třicátých let 13. století, můžeme dokonce uvažovat o ojedinělém přímém importu z Francie (přesnou analogii nacházíme u La Roche-Guyon, dép. Val d'Oise) nejen na naše území, ale do střední Evropy vůbec (Měřínský—Plaček, 1989, 239—242).

Další specifickou skupinu zeměpanských založení spojenou s rakouským Podunajím představují hranolové donjony budované v nově zakládaných fortifikacích (Veveří) i na lokalitách vykazujících stopy staršího osídlení (Brumov, Mikulov) a starších dřevohlinitých hradech (Vranov nad Dyjí). Dvě hranolové věže s palácem uprostřed měl Buchlov, jehož počátky lze hledat před polovinou 13. stol. a první stavební etapa s další průjezdní hranolovou věží s kaplí v patře byla ukončena v sedmdesátých letech téhož věku. Analogie k dispozici Buchlova nacházíme např. u hradu Neulengbach v Dolním Rakousku. U těchto tzv. podunajských dispozic rámcově z doby druhé čtvrtiny 13. století, kde základ tvořila hranolová obytná věž, shledáváme, že se dělí na dvě podskupiny. Prvá, patrně relativně starší, má donjon umístěný v zadní chráněné části (Vranov, Veveří, Mikulov) a u druhé jsou tyto věže orientovány nakoso v čele dispozice (Brumov, Buchlov). V rámci prvé skupiny pokračuje kolem poloviny století rozšiřování fortifikací a u vjezdů jsou stavěny břitové bergfrity. Svou polohou u brány se řadí k bergfritům i osmiboká věž, která stávala na Znojemském hradě. Její vznik patrně před polovinou 13. století je opět možno spojovat s podobnými útvary v rakouském Podunají. Tyto polygonální věže nacházíme v širokém pásu od Dunaje až do Durynska. Dosud jediným bezpečným reprezentantem na Moravě, odvozeným z dispozičního schématu francouzského kastelu, je Úsov, patrně též zeměpanského založení před rokem 1260 (Měřínský - Plaček 1991, 89—93, 97; srov. Měřínský 1989a, 34).

Před polovinou 13. století je doloženo zakládání nejstarších šlechtických hradů předznamenávajících bergfritové dispozice, jejichž hlavní rozkvět nastává během druhé poloviny tohoto věku a vrcholí v sedmdesátých letech 13. století. Ve 2. polovině století se typová škála hradní architektury dále rozrůstá, přičemž je postižitelné další zesílení vlivů z Podunají, západní Evropy i ze Slezska. Objevují se hrady se štítovou zdí (Střílky, Schenkenberk) mající analogie v Rakousku, Porýní a středním Německu. Kolem poloviny 13. věku vznikají i hrady s pravidelně vymezeným stavenišťem (Boleradice, Cvilín s válcovou věží) a po jeho polovině například i pravidelná dispozice řádového domu (komendy německých rytířů ve Slavkově u Brna). Tento objekt v jistém smyslu předznamenává vývoj řádového hradu od nepravidelné dispozice k normativní formě ovlivněné mendikantskými a dalšími konventy i italským prostředím, v němž do roku 1309 vedení řádu sídlilo (Měřínský—Plaček 1988, 225; 1991, 93-97; srov. Měřínský 1989a, 34-35).

Bavorsko zprostředkovalo pravděpodobně ze severní Itálie i stavbu dalších pravidelných typů reprezentovaných např. brněnským Spilberkem. S jižním kulturním vlivem je možno spojovat i pravidelné dispoziční schéma tzv. italského kastelu typické zejména pro městské hrady Přemysla Otakara II. (patrně sem náleží např. Uherský Brod) a známé hojně z Rakouska i Uher. Není vyloučeno, že vliv na jejich rozšíření souvisel i s obsazením Vídně Friedrichem II. v roce 1237. O problematice geneze těchto objektů se vedou obsáhlé diskuse svědčící spíše pro italský (Kuthan 1986; Razím 1992) než středoevropský původ (Durdík 1986; 1989). Podobně diskutovaná je i problematika hradů biskupa Bruna ze Schauenburka a jeho leníků zakládaných během prvních třiceti let 2. poloviny 13. století. Mezi hrady Brunova okruhu shledáváme řadu rozdílných dispozičních schémat, částečně snad majících společnou tendenci k určité pravidelnosti rozvrhu. Část lokalit má hlavní věž a její náznaky u dalších objektů nelze za nynějšího stupně poznání plně prokázat. Setkáváme se i s obvodovou zástavbou a bezvěžovými dispozicemi. Zprostředkující role Brunova okruhu je předpokládána i u pravidelných dispozic s velkou hranolovou věží (Uherský Ostroh, Strážnice) z doby po roce 1260, u nichž je možno nalézt analogie s tzv. severoněmeckým kastelem (Měřínský—Plaček 1988, 226—229; 1991, 97-98; srov. Měřínský 1989a, 35).

V posledním desetiletí 13. století vznikají také nejstarší hrady s plášťovou zdí

(např. Templštejn, Stagnov) a tzv. dvorcové dispozice (např. Holštejn, Dědice atd.), jejichž hlavní rozvoj náleží až století 14. Také tato dispozice je typická pro širší oblast Moravy se Slezskem, Dolního Rakouska i Uher. Během 2. poloviny 13. století se objevují i některé další prvky hradní architektury, jako je například subtilní poloobytná věž podunajských tradic ze sedmdesátých let 13. století na Rokštejně, tzv. kolonizační provizoria (Freudenštejn, Smilovo hradisko) a dispozice ovlivněné terénem (Quinburg). Ve 14. století dochází ke zpomalení a v některých časových úsecích i zastavení výstavby nových hradů. Dále je hojně využívána bergfritová dispozice, hrady s plášťovou zdí, jejichž obliba v této době kulminuje a objevují se i pravidelná dispoziční schémata závislá zejména v případech městských hradů na italském kastelu, spíše však na nově nastupujících, na Moravě však vzácných pravidelných a kompaktních dispozicích karlovského období. Vyskytují se jednotraktová bloková hradní jádra, dispozice s obytnou věží a dvojhřady (Ganerbenburg), známé hojně z prostředí rakouského, bavorského a švábského (Měřínský—Plaček 1988, 229-241; 1989a, 19-20; 1991, 98-101; srov. Měřínský 1989a, 35).

* * *

Na závěr chceme upozornit ještě na některé další oblasti, které již nesouvisejí s hmotnými památkami. Jsou to například městská práva. Severomoravská města používala magdeburské městské právo s vrchní stolicí v Olomouci, jež však sama hledala poučení ve Vratislavi. V některých částech severní Moravy a Slezska (zasahovalo až do Uherského Brodu) platilo však právo hlubčické (dnes Polsko). Jižní polovina země používala ale pokročilejší jihoněmecké právo norimberské zprostředkované Enží a Vídni (1212, 1221). Také tato diferenciací naznačuje vztahy lokátorů i obyvatelstva přichozího do nově zakládaných měst (srov. Hoffmann 1992, 247—256). Urbanizace na Moravě také probíhala rychleji než v samotných Čechách, a to nejpozději již od druhé třetiny vlády Přemysla Otakara I. (1197—1230). Prvé lokace či dotváření nejstarších sídlištních aglomerací v plně institucionální města vrcholného středověku probíhá jak na severní Moravě a ve Slezsku, tak i na Moravě jižní, přičemž nelze vyloučit, že na tuto poměrně ranou fázi urbanizace měly vliv kontakty s vyspělejším prostředím Podunají i se Slezskem (srov. Měřínský 1992a, v tisku).

Zajímavé by bylo studovat i jazykovou diferenciaci, nářečí, která postupují od západu k východu země, i další aspekty, zejména pak, jak se tyto jevy a členění promítají do národopisných oblastí 18.—20. století. Nemůžeme zde také sledovat další aspekty politického a kulturního vývoje lucemburského období, husitské periody a stavovského státu, kdy Morava patřila k nejtolerantnějším a nábožensky nejsvobodnějším zemím tehdejší Evropy pozdního středověku a raného novověku (srov. Válka 1986, 34-43; 1991, 162-208).

Morava, ač politicky příslušela k přemyslovskému a později lucemburskému českému státu, měla vždy určité specifické postavení dané již od poloviny 11. století rozdělením na dva a později tři úděly, samostatnou církevní organizací zdůrazňující návaznost na tradice velkomoravské a od roku 1182 se stala samostatným markrabstvím, později markrabstvím v rámci českého státu posledních Přemyslovců a zemí České koruny doby lucemburské (srov. Válka 1986, 22—34; 1991, 43-114).

Země se nacházela od pravěku na styku různých kulturních oblastí a již svou polohou byla předurčena stát se spojnicí zejména mezi severem a jihem, ale i východem a západem Evropy. Kulturní orientace byla v případě jižní Moravy jednoznačně vázána na karpatskou kotlinu a od 13. století především na rakouské Podunají. Recepce řady kulturních podnětů byla spjata především s působením širších podunajských tradic, vlivů i přijímání a oběhu některých hmotných památek. Na severu pozorujeme pak silné vztahy se Slezskem.

Literatura

- BAKALA, J., 1982: Osídlení Frýdecka a Jablunkovská v období vrcholného feudalismu. Kulturně historický místopis, sv. 3. Frýdek-Místek.
1983: Osídlení Místecká a Brušperska v období vrcholného feudalismu. Kulturně historický místopis, sv. 6. Frýdek-Místek.
- BELCREDI, L., 1986: Přínos archeologie k poznání stavební podoby středověkého venkovského domu (Výsledky výzkumu zaniklé středověké osady Bystřece), AH 11, 423—440.
— 1987: Půdorysná a stavební podoba středověkého venkovského domu na střední Moravě, AH 12, 157—169.
- BERANOVA, M., 1975: Zemědělská výroba v 11./14. století na území Československa, St AÚ ČSAV Brno, roč. III, sv. 1. Praha.
- BLÁHA, J., 1985: Několik poznámek ke genezi a významu raně středověké Olomouce, AH 10, 143—152.
- BOLINA, P., 1986: K problematice kolonizace a počátků hradů na severovýchodní Moravě ve 13. století, ČsČH XXXIV, 565—584.
- BULÍN, H., 1961: Polský stát Měška I. a Čechy. Příspěvek k dějinám vztahů česko-polských v druhé polovině 10. století, Slovanské historické studie IV, 87—162.
- ČERNÝ, E., 1992: Výsledky výzkumu zaniklých středověkých osad a jejich pluzin. Historicko-geografická studie v regionu Dražanské vrchoviny. Brno.
- ČERVINKA, I. L., 1928: Slované na Moravě a říše Velkomoravská. Brno.
- DAIM, F., 1977: Das 7. und 8. Jh. in Niederösterreich. In: Germanen, Awaren, Slaven in Niederösterreich. Das erste Jahrtausend nach Christus. Ausstellung des Niederösterreichischen Landesmuseums, 88—102. Wien.
- DEKAN, J., 1976: Veľká Morava. Doba a umenie. Bratislava.
- DOBIÁŠ, J., 1930: Německé osídlení ostrůvku jihlavského, Časopis archivní školy VIII, 1-92.
- DOHNAL, V., 1985: Počátky hradu v Olomouci a jeho nejstarší zděná architektura, AH 10, 273—282.
- DOSTÁL, B., 1961: Velkomoravské Znojemsko ve světle archeologických nálezů, SPFFBU E 6, 97—126.
- DURDÍK, T., 1986: Castel-type castles in Bohemia. In: Archaeology in Bohemia, 253—262. Prague.
— 1989: K původu kastelů středoevropského typu, AH 14, 233—255.
- FREISING, F., 1977: Die Bernsteinstrasse aus der Sicht der Strassentrasierung. Archiv für die Geschichte des Strassenwesens, Heft 5. Bonn—Bad Godesberg.
- FROLEC, V., 1970: Kulturní společenství a interetnické vztahy v lidovém stavitelství v Podunají, Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, roč. 80, seš. 3. Praha.
1974: Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku. Brno.
1975: K otázce vztahů mezi archeologickými a etnografickými doklady vesnického obydlí, AR XXVII, 342—345.
1976: Pokus o etnografickou interpretaci archeologických výzkumů středověké zemědělské usedlosti, AH 1, 49—52.
1982: K interpretaci geneze trojdílného komorového domu. (Ve světle archeologických výzkumů na jihozápadní Moravě.) AH 7, 67—77.
1987: Vesnická stavební kultura mezi středověkem a novověkem, AH 12, 47—83.
1988: Kontinuita a diskontinuita vesnické stavební kultury na západní Moravě. In: Rodná země. Sborník k 100. výročí Muzejní a vlastivědné společnosti v Brně a k 60. narozeninám PhDr. Vladimíra Někudy, CSc, 449—473. Brno.
- GOŠ, V., 1991: Tradice výroby slovanské keramiky ve 13. století na severní Moravě, Šlaskie prace prahistoryczne 2, 185—192.
- GOŠ, V.-NOVÁK, J., 1976: Počátky výroby loštické keramiky, AR XXVIII, 399—404.
- GOŠ, V.-NOVÁK, J.-KAREL, J., 1985: Počátky osídlení Rýmařova, PA LXXVI, 184—227.
- HAVLÍK, L. E., 1960: K otázce hranice jižní Moravy v době Boleslava Chrabrého (Příspěvek k česko-polským vztahům na počátku 11. století). In: Studia z dziejów polskich i czesko-slowackich, tom 1, 73—91. Wrocław.
1961: Tři kapitoly z nejstarších česko-polských vztahů, Slovanské historické studie IV, 5—86.
1978: Morava v 9.—10. století. K problematice politického postavení, sociální a vládní struktury a organizace, Studie ČSAV č. 7. Praha.
- HOFFMANN, F., 1992: České město ve středověku. Praha.
- HOSÁK, L., 1959: Územní rozsah hradských obvodů moravských v 11. až 13. století. In: Pocta Zdeňku Nejedlému, Sborník University Palackého v Olomouci, 141—151. Olomouc.
1967: Středověká kolonizace Dyjskosvrateckého úvalu. Praha.
- HRABOVÁ, L., 1964: Ekonomika feudální državy olomouckého biskupství ve druhé polovině 13. století. Praha.

- HRUBÝ, V., 1960: Raně středověké poklady šperků na Moravě. ČMMZ, Vědy společenské XLV, 83-106.
- JANÁK, J., 1991: Moravská a slezská správa a samospráva v letech 1740 až 1948. In: Za Moravu. Historická identita Moravy, 41-60. Brno. Zvi. otisk z WM XLII, 1990, 338-356.
- JUSTOVÁ, J., 1990: Dolnorakouské Podunají v raném středověku. Slovanská archeologie k jeho osídlení v 6.—11. století. Praha.
- KLANICA, Z., 1972: Předvelkomoravské pohřebiště v Dolních Dunajovicích, St AÚ ČSAV Brno, roč. I, sv. 1. Praha.
- KOŮŘIL, P. - MĚŘÍNSKÝ, Z. - PLAČEK, M., 1990: Mährische und schlesische Burgen des 13. Jahrhunderts in mitteleuropäischen Zusammenhängen. In: Castrum Bene 1989. 229 bis 246. Gzöngzös.
- KRASKOVSKA, L., 1972: Slovansko-avarské pohrebisko pri Záhorskej Bystrici. Bratislava.
- KRZEMIENSKA, B., 1977: Politický vzestup českého státu za knížete Oldřicha (1012-1034), ČsČH XXV, 246-272.
- 1980: Wann erfolgte der Anschluß Mährens an den böhmischen Staat?, Historica 19, 195-243.
- 1981: Einige Bemerkungen zur energetischen Situation an der Schwelle des Hochmittelalters die Wärmeenergie. In: Acta historiae rerum naturalium necnon technicarum Special Issue 16, 87 — 124. Prague.
- 1985: Moravští Přemyslovci ve znojenské rotundě. Ostrava.
- 1986: Břetislav I. Praha.
- KUTHAN, J., 1982: Architektura v přemyslovském státě 13. století. In: Umění doby posledních Přemyslovců, 181 — 351. Rotoky u Prahy—Praha.
- 1983: Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách. K problematice cisterciácké stavební tvorby. Praha.
- 1986: K otázce geneze kastelů krále Přemysla Otakara II. In: Itálie, Čechy a střední Evropa, 109-121. Praha.
- 1991: Zakladatelské dílo krále Přemysla Otakara II. v Rakousku a ve Štýrsku. Praha.
- LABUDA, G., 1960: Útrata Morav przez państwo polskie w XI wieku. In: Studia z dziejów polskich i czechosłowackich, tom 1, 93—124. Wrocław.
- LÍBAL, D., 1990: Slohový rozbor architektonických detailů Přemyslovského paláce a jejich datování. In: Historická Olomouc a její současné problémy VIII, 155—162. Olomouc.
- MALECZYŃSKT, K., 1960: Polska a Czechoy w latach 966-986. In: Studia z dziejów polskich i czechosłowackich, tom 1, 51 — 71. Wrocław.
- MAREŠOVÁ, K., 1977: Přesleny ze sadského lupku, ČMMZ, Vědy společenské LXII, 29-38.
- MĚŘÍNSKÝ, Z., 1969: Přehled typů loštické keramiky, jejich vývoj a datování, WM XXI, 89-105.
- 1976: rec. Zpráva o IV. celostátním semináři o středověké keramice v Opavě, Zprávy ČSSA při ČSAV XVII, 1975, seš. 1-2, str. 1-91, ČMatMor XCV, 345-348.
- 1981: Přehled dosavadního stavu výzkumu fortifikací 11. až počátku 16. století na Moravě a ve Slezsku (hradiska a hrady), AH 6, 147—197.
- 1982: Nálezy středověké keramiky v Častohosticích (okr. Třebíč) a otázka regionální diferenciace středověké keramiky na Moravě, WM XXXIV, 354 — 361.
- 1984: Otnošeniya materialnoj kul'tury slavjanskogo perioda v Moraviji k oblasti jugo-vostočnoj Jevropy. In: Rapports, co-rapports, Communications tchécoslovaques pour le V« Congrès de l'Association internationale d'études du Sud-Est européen, 89 — 97. Prague.
- 1985: Církevní instituce na Moravě a jejich úloha ve vývoji hospodářství a osídlení od 10. století do předhusitského období, AH 10, 375-393.
- 1986: Doba slovanská. In: Pravěk Třebíčska, 147 — 171. Brno Třebíč.
- 1986a: Morava v 10. století ve světle archeologických nálezů, PA LXXVII, 18 — 80.
- 1986 b: Podíl archeologie na výzkumu středověké architektury 11. až 1. poloviny 16. století na Moravě a ve Slezsku, AH 11, 25-38.
- 1987: Příspěvek k možnostem rekonstrukce středověké krajiny, území zaniklých vesnic a typů sídlišť, AH 12, III 128.
- 1988: Počátky osídlení Brtnicka a nejstarší dějiny obce. In: Dějiny Brtnice a připojených obcí, 13-49. Brno.
- 1989: K problematice osídlení Znojemska a Bítovska v předvelkomoravském a velkomoravském období, ČMMZ LXXIV, Vědy společenské, 111-120.
- 1989a: Století posledních Přemyslovců na Moravě a ve Slezsku ve světle archeologických výzkumů a nálezů, AH 14, 19 — 42.
- 1990: Počátky moravských dějin, VVM XLII, 301 — 315; též ve sborníku Za Moravu. Historická identita Moravy, Brno 1991, 9 — 20.
- 1990a: Provoz a vybavení domácností ve vyšším sociálním prostředí (měšťanstvo a šlechta) na základě pramenů archeologických, AH 15, 19 — 42.

- 1990b: Vývoj osídlení Jihlavska do 13. století (Nástin), VSV, Oddíl věd společenských VII 129-141.
- 1991: Hrad Rokštejn na Jihlavsku. Deset let archeologického výzkumu, WM XLIII, 413 až 427.
- 1991a: Keramika 6. až 1. poloviny 13. století na Moravě a její vztahy ke slezské oblasti, Šlaskie Prace Prahistoryczne 2, 163—184.
- 1991b: Vývoj osídlení na Moravě a ve Slezsku (současný stav výzkumu), AH 16, 27—36.
- 1991c: Vztahy Moravy k okolním oblastem v hmotné kultuře 10—13. století. In: XX. MS 1990. Kulturně historické styky jižní Moravy, 225-232. Brno.
- 1992: K chronologickému postavení přezek se zdobeným kruhovým rámečkem a zeslabením v místě uchycení oka trnu. Sborník Kruhu přátel Muzea hlavního města Prahy II, v tisku.
- 1992 a: Problematik der Entstehung der südmährischen Städte und deren Beziehungen zum donauländischen Gebiet. In: Sborník sympózia Podunajské mestá, Smolenice 30. 9. až 4. 10. 1991, v tisku.
- MĚŘÍNSKÝ, Z. — PLAČEK, M., 1988: Nástin vývoje hradní architektury vrcholného středověku na Moravě a ve Slezsku do období husitských válek, AH 13, 220—249.
- 1989: K podobě nejstarší kamenné fáze hradu Bítova (okres Znojmo), Castellologica bohemica 1, 229—244. Praha.
- 1989a: Rokštejn, středověký hrad na Jihlavsku (jeho dějiny, stavební vývoj a výsledky archeologického výzkumu 1981-1989). Brno - Brtnice.
- 1991: Anfänge der Burgsteinarchitektur in Mähren und Schlesien und ihre mitteleuropäischen Wechselbeziehungen, ČMMZ, Vědy společenské LXXVI, 85-106.
- MĚŘÍNSKÝ, Z.-UNGER, J., 1979: Osídlení dolního Podyjí a dolního Pomoraví v 10. až 13. stol. ve světle archeologických pramenů. In: Mikulovská sympozia 1978, 67—72. Praha.
- 1983: Archeologický výzkum pozůstatků kostela na zaniklé vsi Koválov u Žabčic, JM 19, sv. 22, 119-135.
- 1987: Zaniklá ves Koválov u Žabčic (archeologické nálezy). Sbírky Regionálního muzea v Mikulově. Mikulov.
- MICHNA, P., 1982: K utváření raně středověké Moravy (Olomouc a historické Olomoucko v 9. až počátku 13. století), ČsČH XXX, 716-744.
- 1988: K poznání zahloubených obydlí doby velké kolonizace. In: Rodná země, 222—284. Brno.
- MICHNA, P.—POJSL, M., 1938: Románský palác na Olomouckém hradě. Archeologie a památková obnova. Brno.
- MITSCHA-MÄRHEIM, H., 1941: Die frühmittelalterlichen Gräberfunde von Mistelbach, Katzelsdorf, Münchendorf und Schwechat, Niederdonau. Natur und Kultur 8. Wien—Leipzig.
- NEKUDA, V., 1976: Příspěvek k charakteristice středověké zemědělské usedlosti na Moravě, AH 1, 33-48.
- 1982: Středověká vesnice na Moravě ve světle archeologických výzkumů zaniklých osad, AH 7, 33-66.
- 1984: Vesnický středověký dům na Moravě, AH 9, 21—37.
- 1986: Sociální skladba středověké vesnice a její odraz v architektuře, AH 11, 387-393.
- 1987: Základní otázky historicko-archeologického studia vesnického sídla, domu a dvora, AH 12, 33-46.
- 1989: L'étude des villages désertés au moyen âge en Moravie (Tchécoslovaquie), ČMMZ, Vědy společenské LXXIV, 161-202.
- NIEDERLE, L., 1909: Slovanský svět. Zeměpisný a statistický obraz současného Slovanstva. Praha.
- NIKOLAU, S., 1910: Ottův malý atlas zeměpisný (82 velkých, 57 drobných map, 17 plánů měst. Praha.
- NOVÝ, L. et. al., 1974: Dějiny techniky v Československu (do konce 18. století). Praha.
- NOVÝ, R., 1972: Přemyslovský stát 11. a 12. století. Praha.
- OPRAVIL, E., 1974: Moravskoslezský pomezí les do začátku kolonizace. In: Archeologický sborník, Ostravské muzeum, 113—133. Ostrava.
- PARÁDÍ, N., 1975: A Nyáregyháza-pusztapótharaszti kincslelet, Folia archaeologica XXVI, 119-161.
- PLESINGER, V., 1906: Národnostní mapa Moravy a Slezska, V. Plesinger, 1 : 200 000. Budyň n. O.
- PODBORSKÝ, V.-VILDOMEČ, V., 1972: Pravěk Znojemska. Brno.
- POLÁČEK, L., 1991: K raně středověkému osídlení povodí Bihanky na Jemnicku, AH 16, 55—72.
- POULÍK, J., 1988: K otázce vzniku předvelkomoravských hradišť, SlArch XXXVI, 189-216.
- PROCHÁZKA, R., 1978: Hlavní rysy staroslovanské opevňovací techniky na Moravě, WM XXX, 268-279.
- 1984: Pozdně hradištní keramika v některých moravských regionech, AR XXXVI, 430—442.

- 1991: *Brünner Keramik des 13. und der ersten Hälfte des 14. Jahrhundert und die Frage ihrer auswärtigen Beziehungen*. In: XX. MS 1990. Kulturně historické styky jižní Moravy, 233-246. Mikulov-Brno.
- PROCHÁZKA, R. — PLÁČEK, M., 1986: K problematice opevněných sídel přelomu raného a vrcholného feudalismu na Moravě (Teze), AH 11, 159—170.
- PROCHÁZKA, R. STROF, A., 1983: Příspěvek k osídlení Bořitova a Černé Hory na Blanensku, WM XXXV, 46-58.
- RADOMĚRSKÝ, P., 1955: Obol mrtvých u Slovanů v Čechách a na Moravě, SbNM v Praze, řada A-Historia, roč. IX, 3—81.
- 1956: Poklad komárovský, ČS1M B V, 1-10.
- RAZÍM, V., 1992: Kastel středoevropského typu ?, AH 17, 133-139.
- SCHEUFLER, V., 1972: Lidové hrnčířství v českých zemích. Praha.
- SCHRÁNIL, J., 1925: Několik příspěvků k poznání kulturních proudů v zemích českých v X. a XI. věku — Stříbrný „Agnus Dei“ nalezený u Komárova ve Slezsku, OP IV, 175—177.
- SCHWARZ, E., 1931: Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle. München—Berlin.
- 1939: Untersuchungen zur deutschen Sprach- und Volkstumgeschichte Mittelmährens. Brünn—Leipzig.
- SKUTIL, J., 1937: Ayarské nálezy na Moravě. Litovel.
- SLÁMA, J., 1988: Čechy v raném středověku III. Archeologie o počátcích přemyslovského státu. Praehistorica XIV. Praha.
- STANA, Č., 1967: K poznání vývoje velkomoravských výšinných hradišť, AR XIX, 699-704.
- 1987: Záchraný výzkum na Horním náměstí v Přerově (okr. Přerov). PV 1984, 38—40. Brno.
- 1989: Dritte Saison der archäologischen Grabung am Horní náměstí (Oberring) in Přerov (Bez. Přerov), PV 1986, 58-62. Brno.
- ŠTĚPÁNEK, M., 1965: Opevněná sídliště 8.-12. století ve střední Evropě. Praha.
- TUREK, R., 1962: Zlomkové stříbro z kelčského nálezů, NumSb VII, 83-117.
- 1971: Územní předpoklady vzniku moravských údělných knížectví, SPFFBU E 16, 151—170.
- UNGER, J. 1970: Rakouská značkováná keramika na jižní Moravě, JM 6, 61—65.
- 1981: Nálezy z objektu datovaného mincí na tvrzišti „Kulatý kopec“ u Žabčic (okr. Brno-venkov), AH 1981, 315-325.
- 1984: Nálezy importované keramiky na břeclavském okrese v 15. a 16. stol. In: XIII. MS 1993. Dějiny řemesel a průmyslu na jižní Moravě, 176—185. Praha.
- 1984a: Základní horizonty keramiky 12.—15. stol. na soutoku Jihlavy a Svratky, okr. Břeclav, AR XXXVI, 288-296.
- 1989: Feudální sídlo z 13. století na zaniklé vsi Koválov u Žabčic (archeologické nálezy). Sbírky Regionálního muzea v Mikulově. Mikulov.
- VÁLKA, J., 1986: Morava ve struktuře a historii českého lenního a stavovského státu. In: Moravský historický sborník (Historica moravica), 22—45. Brno.
- 1991: Dějiny Moravy, díl 1. Středověká Morava. Vlastivěda moravská, Země a lid. Nová řada, sv. 5. Brno.
- VANĚKOVÁ, H., 1981: Osídlení Mohelnická v raném a vrcholném středověku, rkp. nepublikované dipl. práce na katedře archeologie a muzeologie FF UJEP v Brně. Brno.
- VÁVRA, I., 1972: Polská cesta, HG 8, 3-30.
- ZUBER, R., 1972: Osídlení Jesenicka do XV. století. Opava.
- ŽEMLIČKÁ, J., 1979: Ekonomika českých zemí v období přechodu od raného k vrcholnému feudalismu. Folia historica Bohemica 1, 109—129.
- 1982: Společenský a hospodářský vývoj v době posledních Přemyslovců. In: Umění doby posledních Přemyslovců, 17—21. Roztoky u Prahy—Praha.
- 1986: Století posledních Přemyslovců (Český stát a společnost ve 13. století). Praha.
- 1991: Středověké osídlení a studium hospodářských dějin, AH 16, 37—43.

Zusammenfassung

Fragen der Kolonisation und der interethnischen Beziehungen im mittelalterlichen Mähren

Von der prähistorischen Zeit bis zum Hochmittelalter war Mähren ein Land, das die südlichen Gebiete mit den nördlichen Ländern verbunden hat. Die Beziehungen zum Donaugebiet, besonders mit den Awaren kann man schon vor der Existenz des Großmährischen Reiches voraussetzen. Ebenso auch später im 10. Jhdt. kam es zu den Kontakten mit den alten Maeyaren. Die böhmischen Přemysliden gewannen Mähren in dem gegen die Polen in den Jahren 1019 bis 1020 geführten Krieg, als Herzog Oldřich (Ulrych) die Polen aus allen Burgen vertrieb. Zum

festen Bestandteil des böhmischen Staates wurde Mähren unter Herzog Břetislav (1034—1055). Die Stützpunkte des neuen, von ihm gegründeten politisch-administrativen Systems bildeten die sgn. Břetislav Burgen, von denen die wichtigsten Olomouc (Olmütz), Brno (Brünn) und Znojmo (Znaim) waren. So entstanden drei Teilfürstengebiete, die von den Teilfürsten aus dem Geschlecht der Přemysliden beherrscht wurden. Das bedeutendste Verwaltungszentrum in Mähren war damals Olomouc (Olmütz) mit dem im Jahre 1063 restituierten Bistum. In der Revolte gegen die Zentralmacht ging niemand so weit wie der Znaimer Konrad Otto II., der gute Beziehungen zu Friedrich Barbarossa hatte und Mähren als Reichslehen in eine Markgrafschaft des Römischen Reiches verwandelt sehen wollte. Kurz danach, an der Wende des 12./13. Jhdts. kam es zum Erlöschen der Teilfürstentümer und Mähren wird Markgrafschaft. In der weiteren Entwicklung blieb Mähren als selbständiges Land im Rahmen des tschechischen Staates praktisch bis zum Jahr 1949.

Die Besiedlung Mährens konzentrierte sich bis zum Ende des 12. Jhdts. auf das alte Siedlungsgebiet. Erst vor der zweiten Hälfte des 12. Jhdts entstanden an den Fernwegen neue Siedlungskammern, die ein neues Zentrum für die weitere Verbreitung der Besiedlung bedeuteten. Vom 13. Jhd. an verbreiteten sich die Kolonisationswellen in den bisher noch nicht oder nur selten besiedelten Gebieten der Böhmischo-mährischen Hochgebirge, der Gesenke und der Beskydengebirge. Die Verdichtung der Besiedlung geschah auch in den Waldgebieten des Innenlandes. In den Dreißiger Jahren des 13. Jhdts. wurde die Kolonisation in Süd- und Südwestmähren beendet. In Nordmähren hat sich der Kolonisationsprozeß fortgesetzt und dauerte bis zum 14. Jhd. An diesem Prozeß nahmen die fremden Kolonisten teil.

In Südmähren begann die Außenkolonisation schon in den Zwanziger Jahren des 13. Jhdts und verdichtete oder überdeckte die ältere Besiedlung. Auf dem Gebiet von Jihlava (Iglau) verlief die Kolonisation bis zur Hälfte des 13. Jhdts. Die Kolonisten in Südmähren sind von Österreich gekommen. Dafür sprechen die topographischen Namen. Eine Reihe von Kolonisten waren Bergleute, die besonders in Iglau gute Bedingungen gefunden hatten. Für die Städte und ihr Wachstum waren die Kaufleute von besonderer Wichtigkeit. Auch die kirchlichen Organisationen haben die Kolonisation unterstützt.

In der politischen, rechtlichen und kulturellen Hinsicht hat Mähren eine wichtige Rolle gespielt. Durch seine günstige Lage bildete Mähren eine Brücke zu den weiteren Ländern wie im Norden, so auch im Süden. Südmähren war kulturell mehr an das Donaugebiet gebunden. In Nordmähren kann man wieder stärkere Einflüsse von Schlesien beobachten.

Abbildungen:

1. Das alte Siedlungsgebiet in Mähren und Schlesien bis Ende des 12. Jhdts. und das Kolonisationsgebiet des 13.-14. Jhdts. A — Staatsgrenze, B — historische Grenze Mährens und Schlesiens, C — Flüsse, D — Kolonisationsgebiete des 13.—14 Jhdts. E — Teilfürstensitz, F — Bischofssitz.
2. Verwaltungsorganisation Mährens und Schlesiens im 11.-12. Jhd. A — Staatsgrenze, B — historische Grenze Mährens und Schlesiens, C — Flüsse, D — wahrscheinliche Grenze Mährens im 11.—12. Jhdts., E — wahrscheinliche Grenze der Teilfürstentümer, F — wahrscheinliche Grenze der Burgbezirke, G — Teilfürstensitz, H — Sitz der Burgbezirke, J — übrige Burgen, K — Gehöfte, L — Bischofssitz, M — Sitz der Kapitel, N — Benediktiner Kloster, O — Prämonstratenser Kloster, P — Kloster der Prämonstratenserinnen.
3. Ethnische Verhältnisse in Mähren und Schlesien am Anfang des 20. Jhdts. A — Staatsgrenze, B — historische Grenze Mährens und Schlesiens, C — Flüsse, D — große königliche mittelalterliche Städte, E — kleinere königliche mittelalterliche Städte, F — herrschaftshängige Städte, G — Gebiete mit deutschem Ethnikum am Anfang des 20 Jhd.